

Д. А. Чухраєв

доцент кафедри кримінального процесу
Донецького юридичного інституту
МВС України, канд. юрид. наук

**МЕХАНІЗМ І ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ІНТЕРЕСУ У ТРЕТІХ ОСІБ, ЗА УЧАСТЮ ЯКИХ
ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ**

Ключові слова: кримінальне судочинство, запобіжні заходи, треті особи, права та обов'язки, поручитель.

Кримінальний процес породжують його учасники, які є суб'єктами кримінального судочинства. Від змісту їхньої діяльності залежить результат всього кримінального судочинства, його справедливості та ефективності. Кожен учасник кримінального процесу реалізує ту функцію, до якої його було притягнуто або залучено. Інтереси у цьому зв'язку є рушійною силою процесу в цілому, бо кримінальна процесуальна діяльність пронизана інтересами її учасників. З одного боку знаходяться інтереси сторони захисту, з іншого — обвинувачення. Невизначеними можна визнати інтереси осіб, що залучаються до кримінального процесу і виконують допоміжну роль. Ними є свідки, спеціалісти, експерти, перекладачі тощо. Але на цих суб'єктів покладається дуже обмежене коло процесуальних напрямів.

Особливої уваги заслуговують ті суб'єкти кримінального судочинства, які залучаються до нього і виконують не додаткові і другорядні функції, а реалізують важливі кримінальні процесуальні напрями діяльності, до яких належать заходи кримінального процесуального примусу. До цих суб'єктів слід віднести третіх осіб, які залучаються під час обрання запобіжних заходів, і які мають забезпечувати належну поведінку підозрюваного або обвинуваченого. Чітке визначення змісту і принципів формування їх інтересу, усвідомлення цих явищ дає підґрунтя для успішної побудови системи процесуального примусу за участю зазначених суб'єктів, що визначає актуальність цього напрямку досліджень.

Загальним аспектам, що стосуються законних інтересів суб'єктів, які беруть участь майже в кожному кримінальному провадженні, присвячено роботи таких вітчизняних і зарубіжних учених як Д. Т. Арабули [1], Ф. Н. Багаутдинов [2], А. С. Дженюв [3], Р. М. Євлоєв [4], Л. М. Масленнікова [5], Н. І. Снегірьова [6], М. Г. Черпасов [7], О. В. Шпотаківська [8] та ін. Проте питання, що стосуються саме законних інтересів третіх осіб, за участю яких застосовуються запобіжні заходи, майже не досліджені. *Визначення механізму і принципів їх формування є метою статті.*

Е. Б. Догот визначає інтерес як те, на основі чого виникає бажання діяти (або не діяти). Інтерес, на його думку, — це причина мотивів, помислів, намірів [9, с. 97]. Дещо з іншого боку розглядає інтереси О. С. Мазур. Учена слушно зазначає, що в кримінальному судочинстві інтереси суб'єктів викликаються усвідомленням потреб і необхідністю їх задоволення. Якщо не виникає потреби, тобто бажання досягти якогонебудь блага, то не з'являється й інтересу (мотиви кримінально-процесуальної діяльності). Інтерес у кримінальному судочинстві, як визначає О. С. Мазур, це

© Д. А. Чухраєв

усвідомлення спонукання дії чи бездіяльності, яке породжується певною потребою досягти якого-небудь блага, і спрямування його досягнення на вигідне задоволення потреби [10, с. 35]. Таким чином, інтерес займає проміжне місце між усвідомленням потреб і формуванням мотивів, помислів, намірів до певних вчинків.

Інтереси у кримінальному судочинстві диференціюють на публічні і приватні. Серед останніх учені виділяють законні та протиправні інтереси. Саме законні інтереси, як слушно вважає С. Л. Дерев'янкін, мають в кримінальному процесі захищатися, а їх реалізація має бути забезпеченою процесуальними гарантіями. Протиправні інтереси, наголошує вчений, повинні попереджуватися шляхом викорінення потреби в їх виникненні та встановлення юридичної відповідальності за їх реалізацію та за зловживання процесуальними правами [11, с. 101].

В останні роки в юридичній науці звертається увага на проблему юридично значимих інтересів громадян. Визначення цієї правової категорії має в основі позиції законодавця і має назву «законні інтереси». Особливу увагу привертають зазначені інтереси учасників кримінального судочинства, що не є посадовими особами.

Законні інтереси визначають як інтереси, що будучи опосередковані правом набувають якість юридично значимих інтересів і виступають у формі або суб'єктивних прав, або юридичних обов'язків, або у формі «охоронюваних законом інтересів» [12, с. 97]. Не вдаючись до подальшого розгляду сутності законного інтересу, наведемо найбільш поширений погляд на розуміння цього терміну. Багатьма вченими законний інтерес визначається як інтерес, який відповідає нормам права. Тобто це ті інтереси, які передбачені правом або не суперечать йому [12, с. 99; 13, с. 66]. Головною ознакою, що визначає законність кримінального процесуального інтересу, є те, що його сутність має бути відображеною у кримінальному процесуальному або іншому законі. З іншого боку, законними є ті інтереси, що не суперечать нормам права.

Розуміння законного інтересу вченими-процесуалістами є подібним до того, що застосовується в інших галузях права. Л. М. Масленнікова під інтересами в кримінальному процесі розуміє систему потреб, систему цінностей, узятих законом під охорону і захист [5, с. 196]. Є два види інтересів учасників кримінального процесу, які вони можуть переслідувати у своїй процесуальній діяльності: матеріально-правові і процесуальні. Перший вид інтересів, на думку вчених, охоплює бажання учасників кримінального процесу досягти в найбільш сприятливому для кожного з них результаті вирішення кримінального провадження. До процесуальних інтересів учасників кримінального процесу належить їх прагнення використовувати ті або інші засоби захисту своїх матеріально-правових інтересів [14, с. 175].

Слід зазначити, що законними інтересами третьої особи, які вони можуть переслідувати у власній кримінальній процесуальній діяльності, мають бути тільки процесуальні інтереси. Важко чітко розмежувати зазначені два різновиди інтересу. Процесуальний напрям діяльності органічно пов'язаний із правовим напрямом як такий, що його забезпечує. Практичним працівникам відомо, що у разі обрання ізоляційного запобіжного заходу зростає вірогідність застосування до особи у подальшому покарання, що пов'язане із позбавленням волі. Саме тому під час прийняття рішення про обрання запобіжного заходу із залученням третіх осіб учасник, що веде провадження, при оцінці їх інтересу має враховувати як процесуальну, так і кримінально-правову складову.

Окрім того, у системі кримінального судочинства вчені розрізняють суспільні, особисті і колективні інтереси. Про суспільні інтереси йдеться у ст. 2 КПК України; їх

відносять до завдань кримінального судочинства [8, с. 23]. Відомо, що досягнення завдань кримінального судочинства певною мірою є метою застосування запобіжних заходів. З огляду на це слід зауважити, що механізм запобіжних заходів, які обираються за участю третіх осіб, передбачає залучення третьої особи до охорони цінностей суспільства (завдань судочинства). Чи можна в цьому випадку вважати, що суспільні інтереси, які є завданнями судочинства, стануть цінностями третьої особи?

Для більш чіткого уявлення сутності інтересу наведемо думку О. В. Шпотаківської щодо загального порядку формування цих психічних процесів. Авторка виділяє таку послідовність появи інтересу: а) суб'єктом пізнана деяка потреба; б) пізнані блага (цінності), оволодіння якими або збереження яких може задовольнити цю потребу (сприяти нормальному функціонуванню чи розвитку суб'єкта); в) усвідомлено той факт, що оволодіння даним благом (цінністю) можливе; г) на цій підставі вироблено відповідне суб'єктивне ставлення суспільства, соціальної групи чи окремого індивіда до об'єкта; суб'єктивна заінтересованість, прагнення зберегти чи привласнити щонебудь [8, с. 17]. Відповідно, з урахуванням зазначених положень, поява інтересу в третьої особи, за участю якої обирається запобіжний захід, на нашу думку, відбувається в два етапи.

Перший етап розпочинається з моменту пізнання третьою особою обставин провадження та особи підозрюваного або обвинуваченого і формування потреби вступити до кримінального процесу в ролі третьої особи в механізмі застосування запобіжного заходу. На цьому етапі є важливим правильне доведення інформації до майбутньої третьої особи, переконання в тому, що цей учасник правильно її сприйняв. Суб'єкт, що веде провадження, повинен бути впевненим у тому, що така інформація не має хибних елементів, що є наслідком суб'єктивного сприйняття. С. М. Стахівський, вивчаючи складну послідовність фіксації інформації у кримінальному провадженні, зазначав, що слідчий осмислює відтворений матеріал, звіряючи одержану інформацію з відомостями, які містяться у кримінальній справі, уточнює окремі моменти, і після цього трансформує одержану інформацію в протокольний запис. Професор наполягав на необхідності дослідження тих обставин, що вказували на деформацію сприйняття фактів провадження через фізичні, психічні вади особи чи інші чинники. Саме тому, на думку С. М. Стахівського, до доказів, що містяться в показаннях осіб, тобто одержуються від людей, потрібно відноситись з певною мірою обережності під час їх оцінки та прийняття.

На першому етапі має враховуватися динаміка змісту інформаційного обсягу кримінального провадження. До прийняття рішення про обрання запобіжного заходу при наявності змін у колі обставин предмета кримінального провадження третя особа має інформуватися про ті, що мають відношення до формування відповідного процесуального інтересу.

На другому етапі мають створюватися цінності в особі, що залучається у визначеній якості. Головною метою цього етапу є формування у третьої особи інтересу, який за своєю суттю відповідає завданням судочинства та меті запобіжних заходів. Цінність — це вираз значення об'єктів навколишнього середовища для людини, його суб'єктивного ставлення до них. Додатково у науковій літературі цінність визначають як «бажані події», «події-бажання» [15, с. 65]. Обумовлювати правильний інтерес третьої особи, який відповідає наведеній вище меті, можуть такі цінності, як, наприклад, обрання запобіжного заходу, не пов'язаного із взяттям під варту підозрюваного або обвинуваченого і, відповідно, збереження стану свободи особи, відносно якої

здійснюється переслідування. Дещо іншими є блага, які підлягають збереженню (суперечать негативним наслідкам) і також обумовлюють формування процесуального інтересу. Такими є недопущення зміни запобіжного заходу на більш суворий і відсутність кримінальної процесуальної відповідальності. Таким чином, на другому етапі суб'єктом пізнається потреба в необхідності забезпечення належної поведінки підозрюваного або обвинуваченого.

Такий підхід, на нашу думку, описує повну картину формування законного інтересу третьої особи під час застосування запобіжного заходу. Це додатково зумовлює необхідність визначати конкретні моменти набуття статусу відповідної третьої особи, інформування особи, яка бажає виступити як третя особа під час застосування запобіжного заходу, та вчасного формування законного інтересу. Але слід додати, що ця система має деякі особливості стосовно окремих запобіжних заходів. Так, щодо поруки громадської організації або трудового колективу, яка була передбачена КПК України 1960 року, на другому етапі не було такого елементу цінності як відсутність відповідальності за порушення належної поведінки та накладених обов'язків особою, щодо якої обрано запобіжний захід. При застосуванні у минулому нагляду командування військової частини за КПК України 1960 року не було першого етапу і частини другого (відносно відповідальності).

Таким чином, у третьої особи, за участю якої застосовуються запобіжні заходи, мають формуватися два види законних інтересів: перший стосується більш вигідного становища особи, відносно якої обирається запобіжний захід; другий законний інтерес має збігатися з інтересами кримінального судочинства щодо мети запобіжних заходів та формуватися за допомогою порядку запобіжного заходу. Розуміння цієї послідовності є важливим для подальшої побудови системи кримінального процесу, розробки процесуального порядку залучення третіх осіб до кримінальної процесуальної діяльності.

-
1. Арабули Д. Т. Институт защиты прав и интересов лиц в уголовном судопроизводстве России : автореф. дис. ... доктора юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Д. Т. Арабули. — Челябинск, 2010. — 59 с.
 2. Багаутдинов Ф. Н. Публичные и личные интересы в российском уголовном судопроизводстве и гарантии их обеспечения на предварительном следствии: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Багаутдинов Флер Нуретдинович. — М., 2004. — 499 с.
 3. Дежнев А. С. Охрана интересов семьи и несовершеннолетних при применении меры принуждения в виде наложения ареста на имущество / А. С. Дежнев // Научный вестник Омской академии МВД России. — 2010. — № 3. — С. 6–12.
 4. Евлоев Р. М. Процессуальные гарантии защиты прав и законный интересов лиц, потерпевший от преступлений: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Евлоев Рашид Магомедгиревич. — СПб., 2005. — 210 с.
 5. Масленникова Л. Н. Публичное и диспозитивное начала в уголовном судопроизводстве России: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Масленникова Лариса Николаевна. — М., 2000. — 555 с.
 6. Снегирева Н. И. Обеспечение прав и законных интересов несовершеннолетних участников уголовного процесса на стадии предварительного расследования: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Снегирева Наталья Ивановна. — Воронеж, 2001. — 248 с.
 7. Чепрасов М. Г. К вопросу о соотношении законных интересов обвиняемого и следователя в рамках расследования уголовного дела / М. Г. Чепрасов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. — 2010. — № 26-1(2). — С. 261–263.

8. *Шпотаківська О. В.* Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шпотаківська Олена Володимирівна. — К., 2005. — 193 с.
9. *Догот Е. Б.* Права, свободи и неприкосновенность при задержании лица по подозрению в совершении преступления: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Догот Евгений Борисович. — Владивосток, 2004. — 181 с.
10. *Мазур О. С.* Забезпечення прав та законних інтересів особи, яку затримано за підозрою у вчиненні злочину: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Мазур Оксана Степанівна. — К., 2008. — 227 с.
11. *Дерев'янкін С. Л.* Публічність та диспозитивність у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дерев'янкін Сергій Леонідович. — Х., 2005. — 226 с.
12. *Григораши О. І.* Гарантії суб'єктивних прав та законні інтереси: структурні елементи адміністративно-правового статусу особи / О. І. Григораши // Науковий вісник Чернівецького університету. — 2006. — № 311. — С. 95–100.
13. *Холод Р. С.* Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Холод Роман Сергійович. — Запоріжжя, 2006. — 252 с.
14. *Капинус Н. И.* Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Капинус Николай Иванович. — М., 2001. — 547 с.
15. *Теория государства и права: Курс лекций* / Под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2001. — 776 с.